

MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK AKO FOTOGRAF

140. VÝROČIE NARODENIA

MGR. PETER CABADAJ

The article pays attention to the photographic work and personal library of M. R. Štefánik stored in the Slovak National Library.

Keywords: 140 years since the birth of a key figure in Slovak history

Vplyvný britský diplomat Harold Nicolson nazval Milana Rastislava Štefánika supermanom. Na prvý pohľad tak však vôbec nevyzeral. Išlo totiž vzrastom o malého muža, ktorého permanentne trápili zdravotné ťažkosti a neraz aj finančné suchoty. Ako však uviedla Louise Weissová, jedna z jeho obdivovateľiek, „mal vôľu kalenú z ocele“. Kľúčovo prispel k vzniku nového štátu, ktorý nakoniec uvidel len zo vzduchu. Osud mu nedožičil pristáť so svojím lietadlom živý.

M. R. Štefánik, fotografia (LA SNK, SŠ 51/96) – pred cestou na Mont Blanc, 1905

Minulý rok sme si pripomenuli storočnicu tragického úmrtia Milana Rastislava Štefánika – okrem iného aj víťaza televíznej ankety o *Najväčšieho Slováka*. Letné 140. výročie jeho narodenia (21. júla 1880) však nemienime reflektovať bilanciou chronicky opakovaných historických faktov. Tohto obdivuhodne činorodého muža si bližšie priblížime ako fotografa. Medzinárodne uznávaný astronóm, vedec, cestovateľ, vojenský pilot, diplomat, vynálezca a konštruktér, francúzsky generál, zakladateľ prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov a minister vojny novovzniknutej republiky je v tejto pozícii známy len okruhu zasvätených ľudí.

VEĽKÁ DOKUMENTÁRNA HODNOTA

Fotografickú pozostalosť M. R. Štefánika vďaka jej námetovej i žánrovej rozmanitosti právom označu-

jeme prívlastkom impozantná. Unikátna kolekcia zhruba 400 negatívov s atypickým formátom (8 × 8 cm a 8 × 16 cm) sa nachádza v zbierkových fondoch Slovenského národného múzea v Martine. Rozdeliť ju možno do niekoľkých tematických okruhov. Najpočetnejšie zastúpenie má krajinárska fotografia, čo predstavuje vzhľadom na cestovateľskú vášeň tvorcu logický a zákonitý jav. On bol vlastne na cestách od svojich pražských štúdií nonstop...

Zoznam území a destinácií, ktoré navštívil, by zabral veľa miesta. Štefánik v krajinárskej fotografii harmonicky rozložil záujem na exteriér aj interiér zobrazovaného prostredia. „Celkové zábery s veľkou dokumentárnou hodnotou“ – uvádza známy teoretik Marián Pauer – „umožňujú porovnávať premeny, ktorými v priebehu rokov prechádzali jednotlivé krajiny, mestá a prírodné scenérie. Zároveň sú dokladom Štefánikovej schopnosti vidieť charakteristické črty, ktoré krajine dodávajú neopakovateľný kolorit. Výborne, možno intuitívne, pritom využíva hru svetla, ktorá umožňuje plasticky vykresliť jednotlivé zábery. Také sú napríklad snímky z Mont Blancu, na ktorých si divák môže konfrontovať rozľahlosť hôr s malosťou človeka. A predsa to bol práve človek, ktorý ich pokoril.“

VYSOKÁ MIERA EMPATIE

Asi je to tak. Prejde človekom vlna vzduchu, doznie očistením a v tichosti si nájde miesto v osidlach katarznej samoty. Poznanie, skúsenosť – ani smutná ani veselá, ani tragická ani euforická. Často sa však stáva, že to niekedy súčasníkovi podráža nohy, lebo nie je hodný vlastnej skúsenosti, znervózne, stráca istotu a začína byť vo svojom živote nevítaným hosťom. Videnie a definovanie pojmu krajina môžeme interpretovať aj ako uhol slobody a odvahy prejaviť vlastnú osobitú vnímavosť. Alebo tiež ako schopnosť „zarámovat“ to, čo citlivý tvorca vidí v hľadáčkiku či na displeji – „zvečniť“ okamih a ponúknuť ho ako postoj, svetonázor, posolstvo, odkaz. Pod tlakom rôznych zlomov, otrasov a protirečení sa krajina rozvážne preskupuje do nových vrstiev, súradníc a významov. Senzibilný pútnik Štefánik to ako fotograf registroval s vysokou mierou empatie a osobnostného zaujatia. Napríklad veľkosť tragédie, ktorú prinieslo železničné nešťastie v Turkestane (1906), zachytil vskutku ako profesionálny reportér. Snímky z pohľadu na rozbité vagóny vyznievajú krajne deprimujúco. Rozľahlosť širšieho ruskej zeme dýcha

zo záberu koľajníc, popri ktorých putuje sprievod s ťavou. Fotograf tak monumentálnosť námetovej línie umocnil špecifickou atmosférou.

Na pozadí všadeprítomnej deštrukcie starého hodnotového systému sa Štefánik snaží byť korektný a tradičný zároveň. Dokázal si napriek všetkému a všetkým uchovať vlastný vnútorný čas, rytmus, resp. nenechal si okolnosťami pôžitkársky vnútiť tempo, ktoré pozná iba „tu a teraz“, bez pamäti, reminiscencií, zážitkov a očakávaní. Ako nezainteresovaní pozorovatelia máme vzácnu možnosť byť svedkami Štefánikových dobrodružstiev, počas ktorých si lepšie ozrejmuje, precituje a dešifruje to svoje videnie a chápanie zobrazovanej reality.

PRVÝ FOTOGRAFICKÝ AKT

Fascinujúci rozhľad Štefánika a jeho jedinečný cit pre úctu k dedičstvu po predchádzajúcich generáciách silno vyžaruje z fotografií historických pamätihodností. Človečenskú dimenziu alžírskych miest a ulíc ilustruje momentkami úzkych chodníkov s osobitým čarom a fluidom. Snímky z Tahiti, odkiaľ ako hvezdár pozoroval Halleyovu kométu, nemajú ďaleko k sociologickej štúdii zachyteného prostredia. Atraktivnosť milieua je často umocnená a zintenzívnená protisvetlom, z čoho vznikli mimoriadne sugestívne krajinárske zátišia.

Ostaňme ešte chvíľku na Tahiti, ktorému patrí v dejinách nášho vizuálneho umenia interesantné postavenie. Práve v tejto exoticknej destinácii totiž Štefánik zhotovil prvý slovenský fotografický akt (1910). Zobrazuje mladú nahú domorodkyňu opretú o kmeň stromu, cudne si zahaľujúcu telo. Technicky aj umelecky ide o dokonalú fotku, esteticky pôsobivé dielo s jemným nádychom šteklivej erotiky. Slovanmi chvály a uznania nešetřili ani odborníci na akty. Pravdepodobne je to však len ojedinelý a súkromný záber. Nijaký ďalší akt v Štefánikovom archíve už nájdený nebol...

Keď spomíname archív a pozostalosť, pripomeňme, že nesmierne vzácne artefakty, odrážajúce hvezdársku misiu na Tahiti, tvoria integrálnu súčasť zbierkového fondu Národnej galérie v Prahe. Medzi nimi figuruje aj kolekcia drevorezov a drevorytov, ktoré patria k tomu najcennejšiemu, čo ich tvorca – svetoznámy francúzsky výtvarník Paul Gauguin – zhotovil počas svojho pôsobenia v Oceánii. Súbor jedenástich štočkov (tri sú rezané obojstranne) Štefánik na Tahiti doslova objavil a priviezol do Paríža.

OSOBNÁ BIBLIOTÉKA

Hoci to s témou nášho príspevku bezprostredne nesúvisí, v časopise *Knižnica* hádam môžu odznieť aj základné informácie o Štefánikovej osobnej knižnici, uloženej v historických fondoch Slovenskej národnej knižnice. Bibliotéka odzrkadľuje všestranný tvorivý záber jej úžasne rozhladeného majiteľa. Uvedené slová platia aj napriek faktu, že sa z nej zachovalo len torzo, presnejšie asi štvrtina jej pôvodného rozsahu.

Mimoriadne vzácnu a cennú pozostalosť M. R. Štefánika spolu s knižnicou previezli z jeho parížskeho bytu do Prahy ešte v roku 1919 (krátko po generálovej tragickej smrti). Bibliotéku, ktorú tvorilo 3 067 zväzkov, umiestnili v Pamätníku odboja. Možno predpokladať, že knižných jednotiek bolo za Štefánikovho života ešte viac, hoci posledná signatúra na štítku má označenie PO Š 3067 (skratky znamenajú Pamätník odboja a Štefánik). Vedúca Odboru správy historických knižničných dokumentov a historických knižničných fondov Slovenskej národnej knižnice Jana Cabadajová v tejto súvislosti uvádza, že „*nájdené boli aj Štefánikove knihy s oveľa vyššími signatúrami, napísanými rukou. Chýbajú im však štítky z Pamätníka odboja. Keďže pôvodný historický katalóg sa nezachoval, Štefánik si pravdepodobne žiaden súpis kníh nevytvoril, preto nemôžeme presne povedať, koľko kníh pôvodná knižnica v skutočnosti obsahovala. V roku 1929 Pamätník odboja spojili s Vojenským archívom Československej republiky – boli premenované na Pamätník osvobození. Knižnica zostala v priestoroch tejto inštitúcie do roku 1940. Dňa 29. septembra zbierku presunuli do Slovenského národného múzea v Martine, kde v roku 1941 sprístupnili expozíciu o Štefánikovi, ktorej súčasťou bola aj jeho osobná knižnica. Po ukončení expozície sa knižnica dostala do fondov Matice slovenskej v Martine. Následne bol vypracovaný jej katalóg, podľa ktorého mala už len 824 zväzov. Pri viacerých prevozoch knižnice v Prahe aj na Slovensku sa väčšia jej časť roztratila a rozplynula v iných fondoch. Dnes v Slovenskej národnej knižnici v Martine z nej zostalo 801 zväzkov.*“ Citované vety doplníme informáciou, že odborní pracovníci Slovenskej národnej knižnice Štefánikovu bibliotéku očistili, zreštaurovali, elektronicky spracovali, a tým ju pripravili na vyhlásenie za historický knižničný fond.

Pre potenciálnych bádateľov, resp. záujemcov uvedieme, že knižnica obsahuje tlače 16. – 20. storočia. Logicky dominujú francúzske tituly, ale nájde

v nej aj anglické, talianske, nemecké, španielske, ruské, české, maďarské a samozrejme slovenské diela. Najväčšie zastúpenie majú prírodné vedy, konkrétne oblasť astronómie, fyziky, matematiky, meteorológie, letectva, rádiotelegrafie, geológie a geografie. Nechýbajú však ani interesantné cestopisy, kolekcia titulov klasickej literatúry, poézia, próza, filozofia či teológia (H. de Balzac, V. Hugo, Molière, G. de Maupassant, E. Zola, G. Sandová, G. Flaubert, M. de Cervantes Saavedra, L. N. Tolstoj, ktorého osobne navštívil v Jasnej Polane v roku 1907, Platón, Konfucius, B. Pascal, H. Bergson, A. Comte, F. Nietzsche, T. G. Masaryk a ďalší). Osobitnú kategóriu tvoria knižné diela Štefánikových priateľov a vplyvných známych zo sféry vedeckého života (P. J. Janssen, H. Poincaré, G. Bigourdan, C. Flammarion, K. V. Zenger...). Zo slovenských autorov čítal Štefánik napríklad Andreja Sládkoviča, Pavla Dobšinského, Pavla Országha Hviezdoslava, Janka Jesenského, Ivana Kraska a i.

NEUSTÁLE V EPICENTRE DIANIA

Vráťme sa však k našej hlavnej téme. Vizualne poslanstvo Štefánikových fotografií sa v konečnom dôsledku stáva v tom najlepšom zmysle slova provokatívnym a naliehavým. Ustavične putujúci tvorca je ako cestovateľ i fotograf odvážnym samotárom v pozícii tuláka-prieskumníka, vytrvalo obnažujúceho krajinu znepokojivých extrémov a paradoxov.

Neúnnavne hľadal, pričom ani omylom nepotreboval zachytávať a reflektovať vyzývavé masky ulíc či námestí. Vlastné upokojenie, katarziu i slasť nachádzal v objavovaní navonok skrytých autentických krás, jaziev a vrások na tvári krajiny, ku ktorej ako tvorca a človek pristupoval priam s posvätnou úctou. Práve preto Štefánikove fotografie nenúteným spôsobom vzbudzujú očarenie, tieseň, súcit, clivotu. Zároveň nemal ani v najmenšom úmysle minimalizovať vklad seba samého a vlastného estetického vkusu do finálneho tvaru jednotlivých snímok. Opak je pravdou! Často ho môžeme identifikovať na záberoch, ktoré zhotovil. Zrejme to súvisí so Štefánikovou ctižiadostivosťou, snahou byť neustále v epicentre diania, nebyť len obyčajným suchopárnym glosátorom, pozorovateľom

či štatistom. Jednoducho, nechcel po návrate do Paríža čeliť možným rozpakom či skepse o autorstve fotografií, a keď musel, mohol argumentovať – vidíte, tu som bol tiež...

Všetko však mohlo byť napokon úplne inak. Čo ak len objektívom svojich aparátov dokumentoval vlastné širokospektrálne aktivity? Pravdu majú zrejme skôr tí, čo tvrdia, že ide o neobvyklý úkaz. Alebo napísané inými literami, neexistovalo a neexistuje veľa fotografov, ktorí by často a radi pózovali na svojich záberoch tak, ako Štefánik...

PRERAZÍME LEN VZDELANÍM A VEDOU

Verejnosti nie príliš známe fotografické dielo M. R. Štefánika možno vnímať ako spontánny dialóg s históriou, ktorej rozmanité tváre, prejavy a súvislosti tvorca zachytil v okamihoch všedných aj sviatočných. Marián Pauer, znalec témy, dopĺňa: „Čas by bol bez fotografie ochudobnený minimálne o jeden rozmer svojho obrazu. Bola by len prítomnosť; minulosť by sa stratila v nedohľadne. V tom je prapôvodný zmysel fotografie – zastaviť čas, v zlomku sekundy mu nastaviť zrkadlo. Dozajista však môže byť aj ušlachtilou zábavou. To je bonus, veľmi frekventované a často nadužívané slovo týchto dní, ktorý dáva fotografia všetkým svojim vyznávačom k dokumentárnej a výtvarnej hodnote obrazu. Možno takto chápal fotografiu aj náš, postavou síce nevelký, a predsa veľký človek, generál Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami a vo vesmíre sa pokúsil určiť súradnice svojej duše. Možno tým chcel naznačiť, kadiaľ vedie cesta k prameňom, v ktorých zazrieme aj naše tváre.“

Keď M. R. Štefánik cestoval v apríli 1910 loďou Mariposa po Tichom oceáne zo San Francisca na Tahiti, do denníka si zapísal túto myšlienku: „Kultúra, vedecké poznanie a umelecké dielo, to sú jediné zbrane, akými sa môžu Slováci trvalo obrniť proti násilium a nadvláde, proti ľži a bezprávium. Len vzdelaním, vedou môžu preniknúť do sveta, stať sa občanmi Európy!“ Citované slová spred 110 rokov, ktoré vyznievajú ako nadčasový testament i poslanstvo adresované rodákom, už vari nepotrebnú nijaké ďalšie dopovedanie.